

SA 1. BATALJONOM 4. CRNOGORSKE BRIGADE

IZ DNEVNIKA

*1. februar 1943.*¹ — Juče smo u Crnom Lugu održali sastanak partijske jedinice mitraljeskog vođa 1. bataljona 4. brigade. Milo Vojvodić, sekretar ćelije, upoznao nas je sa zadacima članova Partije koji će ostati na terenu kao pozadinski radnici, a zatim se osvrnuo i na zadatke komunista u jedinicama, istakavši da je ova ofanziva teža od svih koje smo dosad preživjeli.

Bile su to istovremeno i partijske direktive koje je trebalo kao sekretar Skoja bataljona da prenesem na aktive Skoja u četama. Dobio sam i zadatak da organizujem kulturno-prosvetni rad u mitraljeskom vođu.

Iz Crnog Luga pošli smo oko 12 časova preko Sajkovića i stigli u selo Rujno, gdje smo noćili. Marš je po blatnjavom putu bio veoma naporan.

2. februar 1943. god. — Oko podne smo ručali i pošli u pravcu sela Bila (ustaško uporište) koje se nalazi blizu puta Livno — Sinj. Došao sam sa patrolom kao konačar bataljona. Bole me noge. Posljednjih mjeseci nijesam navikao na ovako duge marševe.

3. februar 1943. — Oko 11 časova krenuli smo za Žukovice. Selo je na ivici Buškog blata, dosta siromašno i većim dijelom popaljeno. Naseljeno je katoličkim i muslimanskim življem, većinom nepismenim.

¹ Do početka IV neprijateljske ofanzive nalazio sam se na oporavku u bolnici u Bihaću, poslije preležanog tifusa i upale pluća. Krajem januara priključio sam se svojoj jedinici, 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi, koja se tada nalazila u rejonu Bosanskog Grahova. Primio sam ponovo dužnost sekretara SKOJ-a 1. bataljona, a ostao i dalje u sastavu mitraljeskog vođa bataljona.

4. februar 1943. — U 4 časa poslije podne krenuli smo za selo Vrela (14 km j.z. od Duvna). Marševali smo samo 2 časa, pa nijesmo umorni. Čitao sam brošuru »Osnovi lenjinizma«, partizansko izdanje, i. po običaju, unio sam u blok kratke izvode.

5. februar 1943. — Odmaramo se u Vrelima. Održali smo sastanak bataljonskog komiteta Skoja. Htio sam da se upoznam sa novim drugovima iz bataljonskog rukovodstva i sa stanjem organizacije. Svi aktivni Skoja u četama održali su sastanke po planu brigadnog rukovodstva. Složili smo se da tražimo od Politodjela brigade da nam u više primjeraka pošalje brošuru »Ekonomski razvitak društva« — od Segala, jer kod skojevaca i omladinaca postoji interesovanje za takav materijal. Sekretarima aktiva u četama dali smo zadatak da organizuju predavanja i to po tezama koje smo dobili iz brigade.

Organizacija Skoja pripremila je, zajedno sa omladinom Duvna, jednu priredbu. Rad se najbolje u proteklom periodu odvijao u aktivu 3. čete. Izvršili smo i podjelu rada u bataljonskom komitetu Skoja po sektorima:

- za politički rad sa omladinom u bataljonu i rad na terenu zadužen sam bio ja;
- za prorađivanje ideološkog materijala Marko Vučković;
- za vojničku nastavu Blažo Marković;
- za kulturno-prosvjetni rad Dragica Klisić i
- za higijenu Ljubica Rolović.

Brojno stanje i socijalni sastav organizacije u bataljonu je: od 104 skojevca (na licu ih je 94), 8 su radnici, 89 seljaci, a 7 intelektualci i dači; 88 su drugovi, a 16 drugarice. Sastancima aktiva Skoja prisustvuje 48 članova i 18 kandidata KPJ.- U bataljonu imamo 65 omladinaca koji još nijesu obuhvaćeni u organizaciju Skoja, među njima i 9 nepismenih. Kao zaključke za divizijsko savjetovanje rukovodilaca Skoja koje će se sutra održati, istakli smo sve one uslove pod kojima je organizacija radila i razvijala se tokom stalnih borbi i marševa i opširnije govorili o pojedinim sektorima rada u bataljonu.

Oko 5 časova poslije podne pošao sam u Duvno. U putu do Stipančića bilo mi je jako hladno. Visina snijega je oko pola metra. Noćio sam kod štaba brigade.

² Bila je praksa u jedinicama da omladinci koji su kao članovi Skoja primljeni ili su kandidovani za Partiju, prisustvuju redovno za izvjesno vrijeme sastancima aktiva Skoja svoje čete i dobijaju zaduženja kao i ostali skojevci.

6. februar 1943. — Sa rukovodiocima Skoja ostalih bataljona naše brigade pošao sam u 6 časova ujutro u Duvno. Divizijsko savjetovanje Skoja održali smo u prostorijama manastira (u gradu). Trajalo je od 9 do 13 časova. Prisustvovalo je 20 bataljonskih ili brigadnih rukovodilaca Skoja, među njima i rukovodioci Skoja samostalnih jedinica 2. proleterske divizije i komesar divizije Mitar Bakić, koji je u diskusiji izložio osnovne zadatke organizacije u svjetlu najnovijih događaja i vaspitni uticaj Skoja na terenu.

Odmah poslije ručka svi smo se razišli. Od sela Kola, pa do Stipančića jahao sam konja.

8. februar 1943. — Juče smo održali sastanak bataljonskog komiteta Partije i kritički se osvrnuli na propuste zapažene u toku posljednjih borbi i marševa.

Iz sela Vušla pošli smo u 3 časa izjutra u pravcu Dujmovića (20 km od Imotskog) i stigli tek oko podne. Vrijeme je bilo lijepo, putovali smo dobro i, začudo, avijacija nas nije ometala. Odmah smo izašli na položaj. Jedno mitraljesko odeljenje pošlo je u napad zajedno sa 2. četom. Na brdu Ljubi zarobili smo 5 ustaša, a od naših je lakše ranjen Nikola Banović, koji je imao odijelo od bijelog sukna i time bio dobra meta ustašama.

Neprijatelj se u toku noći povukao i sa ostalih položaja prema Imotskom. Uveče sam bio na straži; jako je hladno.

9. februar 1943. — Mitraljeski vod je sa štabom bataljona. Sa 1. i 2. četom pošlo je u akciju samo jedno mitraljesko odeljenje. Sa našim bataljonom će se dalje kretati i topovi koji će nas podržavati pri napadu. Ovo je siromašan kraj, iz kojeg su ljudi, mobilisani ili dobrovoljno, pošli sa ustašama. Kod kuća se nalaze samo žene i djeca. Noćili smo na položaju. Vrše se pripreme za napad na Imotski.

10. februar 1943. — Oko podne pošli smo, bez kuhinja, u pravcu Imotskog i po blatnjavom putu marševali punih 7 časova bez odmora. Avioni su bombardovali položaje 2. bataljona. U putu smo saznali da su naše jedinice zauzele Posušje. Doznali smo i to da su Rusi oslobodili Kursk i vode ulične borbe u Rostovu. Umorni smo, ali nas ovakve vijesti osvježe.

Kad smo se približili Imotskom, čuli smo da su ustaše ispred našeg 2. i 3. bataljona, poslije slabijeg otpora, napustile grad. Iz 2. bataljona su poginula dvojica, a dvojica ranjeni.

Izgleda da su ustaše uspjele da zapale samo magacine oružja i municije, a ostalo smo zatekli u redu. Zaplijenjene su velike količine duvana.

Prošli smo kroz varoš sa mitraljeskim vodom i noćili nedaleko od grada. Poslije dobre večere koju smo tu pripremili, napili smo se vina. Nekoliko drugova bilo je »pod gasom«, ali nikakvih prestupa nije bilo.

12. februar 1943. — Proveli smo dan u Sovićima, 12 kilometara istočno od Imotskog. Vrijeme je sunčano, avioni su bombardovali položaje naše 2. čete, od čega je poginuo drug Tanasije, sa Korduna.

13. februar 1943. — Do 5 časova poslije podne bili smo u Sovićima, a onda smo pošli u pravcu Posušja. Imali smo naporan i dug marš. Jedno vrijeme nas je pratila jaka kiša sa vjetrom. Pokisli smo do kože. Nemamo gdje da se odmorimo niti da se osušimo. Produžili smo preko planine i tek oko 5 časova izjutra stigli do jednog naselja, gdje smo se malo odmorili.

14. februar 1943. — Oko 8 časova, neispavani, mokri i ozebli, produžili smo ka Rakitnom. Saznajemo da se u istom pravcu, pored naše, kreću 1. i 2. proleterska brigada. U Rakitno smo stigli oko 14 časova i tu se odmorili 2 sata. Duva jak vjetar i hladno nam je. Iz nekoliko košnica koje smo konfiskovali od jednog ustaše, izvadili smo i podijelili bataljonu nešto meda. I u ovom selu nijesmo kod kuća zatekli ni jednog muškarca. Svi su sa ustašama.

Noću smo krenuli dalje preko pl. Čvrsnice. Snijeg je sve veći; steže jaka zima. Pored svih napora koje smo uložili da izvučemo konje iz snijega, oni su propadali pod tovarima i zaprli. Rastovarili smo ih i podijelili borcima komoru da je nose, ali ni to nije pomoglo. Rastojanje od nekoliko kilometara prešli smo za puna 4 časa. Visina sniježnih nameta negdje iznosi i do 2 metra. Na jednom mjestu morali smo prosto da se survavamo niz provaliju. Nekoliko konja tu je polomilo noge i ostalo zatrapano snijegom, a kolona je produžila dalje.

Negdje u podnožju planine, čekajući borce koji su zaostali, založili smo vatru i malo se ogrijali. Ponovo smo natovarili veći dio opreme na konje i produžili kanjonom Drežnice prema Neretvi.

15. februar 1943. — Oko 10 časova stigli smo u Gornju Drežnicu. Ni ovdje po kućama nema odraslih muškaraca. Blizu sela pristižu nas dijelovi 1. i 2. proleterske brigade. Oko 2 časa poslije podne počeli su da nas nadlijeću bombarderi. Prisustvo tolikih jedinica na tako uskom prostoru nije bilo teško otkriti, tim prije što su šuma i ostalo rastinje goli. Čini mi se da su najviše izručili bombi baš na naš bataljon. U 3. četi su nam jednog teško, a dvojicu lakše ranili.

Do željezničke stanice Drežnica ima 3 časa hoda, a mještani kažu da se za 9 časova može odavde pješice stići u Mostar. U 17 časova pošli smo na izvršenje zadatka. Noć je već počela da se spušta. Prolazimo pored same željezničke stanice Drežnica. U njoj su ustaše. Napada ih 2. proleterska brigada. Mi smo se uputili desnom obalom Neretve. Suprotnom obalom od Mostara nailazila je bez svetla, kolona italijanskih kamiona. Otvorili smo na nju vatru iz streljačkog oružja i produžili. Italijani nam nijesu odgovorili na vatru. Iz željezničke stanice Grabovica neprijatelj nas je dočekaio žestokom vatrom. Nijesmo poznavali teren, a noć, pa nijesmo mogli ni da nađemo prelaz da se prebacimo na drugu obalu. Zauzeli smo položaje malo iznad rijeke i tu sačekali dan.

16. februar 1943. — Kanjon Neretve sa svojim strmim padinama i rijetkom šumom prohodan je jedino uz korito rijeke. Kod nas je stigao i 2. bataljon. U prvom pokušaju da zauzmemo Grabovicu, nijesmo uspjeli. Neprijatelj se iz utvrđenih beton-skih bunkera, podignutih u vidu trougla, žilavo branio.

Sa mitraljezom i ostalim automatskim oružjem štitili smo dijelove naše 2. čete u jurišu. Vod Mila Vukaševića prešao je kroz kišu kuršuma preko drvenog visećeg mostića na Neretvi i bombama prisilio Italijane ne predaju. Razoružali smo ih i podijelili dio njihove opreme. Čitav dan sakupljali smo u kanjonu rijeke razbijene grupe Italijana koji su sinoć pobjegli iz kamiona kada smo otvorili na njih vatru. Bataljon je zarobio više od 150 vojnika, među njima jednog višeg i nekoliko nižih oficira. Od oružja smo pored velikog broja pušaka zaplijenili 7 teških bacača i nekoliko puškomitraljeza; zaplijenili smo i velik broj šatorskih krila, odjeće i druge opreme. Najednom smo svi bili u italijanskim uniformama. Svaki je tražio italijanskog vojnika prema svom rastu i djelimično ili potpuno zamijenio sa njim svoju odjeću. Odmorili smo se, večerali i noćili u Gornjoj Drežnici.

17. februar 1943. — Pokret uz Neretvu do utvrđenja Karaula. Visoko je, na dva sprata i čuva železnički i kolski most na putu za Jablanicu, koji se tu nalaze jedan uz drugoga. Čitav dan smo zasipali utvrđenje iz automatskog oružja i granatama iz teškog bacača, ali uzalud. Iz uzanih puškarnica posada se uporno branila.

Italijanska artiljerija od pravca Jablanice tukla je naše položaje. Bilo nam je hladno. Uveče smo se povukli, a na položaju je ostala 3. četa sa jednim mitraljezom.

18. februar 1943. — Ponovo smo pokušali da likvidiramo neprijatelja u Karauli, ali Italijani se nijesu predavali sve dok nijesmo privukli protivkolski top, koji je gađao sa daljine od oko 500 metara. Poslije tri ispaljene granate Italijani su počeli da mašu bijelim maramama. Uputili smo se obazrivo prema njima, ali u tom času je naišao od Jablanice oklopni voz. Iznenadio je dijelove našeg 3. bataljona koje su u bunkeru, na suprotnoj obali držali Italijane u blokadi. Nekoliko Italijanauspjelo je da pod zaštitom oklopnog voza pobjegne, a mi smo u karauli zarobili 19 Italijana, sa puškama, jednim mitraljezom i 3 puškomitraljeza. Uveče smo se vratili u Grabovicu i odmorili, a kod mostova smo ostavili jaču zasjedu.

19. februar 1943. — U 4 časa poslije podne uputili smo se u pravcu Jablanice. Pored ojačanog garnizona koji je bio u samoj Jablanici, tu su se koncentrisale i razbijene italijanske snage iz ostalih garnizona u dolini Rame i Neretve. Prema dobi-venim podacima, u Jablanici se sada nalazi preko 600 Italijana sa 10 topova. Željezničku stanicu Prenj su napustili bez borbe. Dobili smo vijesti da su naše jedinice oslobodile Prozor i tamo zaplijenile dosta materijala. Zanoćili smo u Donjoj Jablanici.

20. februar 1943. — Čitav bataljon je na položaju. Jedno mitraljesko odjeljenje treba da izide tek uveče, jer se oružje ne može prebaciti danju određenom stazom do položaja zbog neprijateljske vatre. Artiljerija iz Jablanice stalno nas tuče. Avijacija je čitav dan bombardovala kanjon rijeke; 5—6 aviona u nekoliko mahova bombardovalo je položaje bataljona zapaljivim bombama.

21. februar 1943. — Povremeno je oblačno i duva hladan vjetar. Hranu dobijamo iz komore, dosta redovno. Doznali smo

neke pojedinosti o borbi za Prozor i dejstvu tenkova koje su zaplijenili naši i sa njima iznenadili četnike i Italijane u Jablanici.

Uveče su mitraljesci bili na okupu, pa smo održali sastanak aktiva Skoja kome je prisustvovalo 15 drugova i drugarica. Odlučili smo da primimo u organizaciju trojicu omladinaca. Sekretar je izložio situaciju u toku ofanzive u Jugoslaviji.

22. februar 1943. — Prije zore izašli smo na položaj, dok se drugo mitraljesko odjeljenje sklonilo od bombardovanja ispod obližnjih pećina uz samu rijeku. Mitraljez smo postavili u brdu, na oko 500 metara od utvrđenja. Već nekoliko dana kako su Italijani ovdje u blokadi. Naši samo povremeno dejstvuju, tj. onda kada primjete pokret vojnika u samoj tvrđavi ili oko nje.

U neposredne blizine dejstvovao je naš teški bacač. Naizmjeničnu vatru na položaju prekide jaka detonacija. Jedna minobacačka granata pogodila je u onaj dio utvrđenja u kome se nalazila rezervna municija neprijatelja. Eksplozija je digla u vazduh čitav jedan ugao utvrđenja. Prosto ne vjerujemo da je stvarnost ono što gledamo očima. Italijani su obustavili dalja dejstva, a poslije nekoliko minuta niz ogromne zidine kasarne počele su da se spuštaju bijele zastave. Mahali su čaršavima, maramama i vešom, sa prozora, iz puškarnica i ispod crijepa na krovu. Među nama je zavladao radost; Italijani su ubrzo počeli da napuštaju kasarnu bez oružja i sa rukama uvis.

Kroz razrušeni dio utvrđenja nailazili smo na jezive prizore. Unakaženi leševi i ugljenisani dijelovi ljudskih tijela bili su razbacani u ruševini ili između mrtvih i ranjenih italijanskih mula. Zarobili smo preko 500 vojnika i oficira; ubijenih je bilo više od 100. Ni jedan Italijan nije uspio da pobjegne iz Jablanice.

3. bataljon naše brigade ostao je u Jablanici da sređuje plijen. Druge jedinice povukle su se zbog naleta avijacije. Nekoliko aviona bombardovalo je položaje koje smo mi još jutros držali jer Italijani nijesu stigli da ih obavijeste o svojoj sudbini.

Uveče smo dobili jedan dio zaplijenjene opreme i pošli u pravcu Prenja. Tamo smo stigli oko 11 časova noću i odmorili se do izjutra. U Jablanici je od bombardovanja poginulo nekoliko drugova iz bataljona, među kojima je Vaso Milanović, iz sela Građani. On je još prije rata, kao pečalbar otišao u SAD, a po povratku neposredno pred rat, bio je politički aktivan i

pripadao naprednom pokretu. Kao stariji čovjek i član KPJ uživao je među nama dužno poštovanje.

23. februar 1943. — U Prenju smo; umivamo se, šišamo i brijemo. Avioni su čitav dan bombardovali naše snage u dolini rijeke. Pored ovih koji nas bombarduju, od Sarajeva su prema Mostaru preletjele i njemačke »štuke«. U 10 časova uveče dobili smo naređenje da krenemo u pravcu Konjica.

24. februar 1943. — Svitalo je dok smo bili u prolazu kroz Ostrožac. Bez zadržavanja produžili smo na položaj, ispod planine Prenja. Tu su se, našima iza leđa, bile pojavile neke četničke bande. Nekoliko sati smo se odmarali, jer do borbe s njima nije bilo došlo; čim su osjetili naš dolazak, četnici su pobjegli.

Uveče smo dobili naređenje da krenemo ka Konjicu. Zadatak je bio da očistimo od neprijatelja nekoliko naselja i učestvujemo u napadu na grad. Pored naše, trebalo je da ga napadaju još dvije brigade. U napad direktno na grad pošle su: 2. četa našeg i 2. četa 2. bataljona, koje su uspjele da potjeraju neprijatelja sa prednjih utvrđenja i prodru u grad. Uveče je naš mitraljez ostao na položaju.

25. februar 1943. — Sa položaja smo se jedno vrijeme sklonili od avijacije u obližnji šumarak. »Štuke« su nas čitav dan bombardovale. Dolijetale bi naizmenično od Sarajeva ili Mostara, uvijek po 6 u formaciji. Razvijale su se prvo u krugu, a zatim se obrušavale. Okomile bi se sve na isti cilj. Kad isprazne bombe, uz jako zavijanje i prodorni zvuk sirena, nastavljale su da mitraljiraju. I dok se jedna eskadrila udaljavala, druga je već bila na vidiku. Nekoliko puta smo u toku bombardovanja uskakali u one iste rupe koje su bile iskopale bombe bačene iz prethodnih formacija, vjerujući da će teško pogoditi dva puta jedno isto mjesto.

Opkoljeni u Konjicu, Nijemci su bili utrošili rezerve, pa su im avioni u više navrata bacali pakete municije i hrane. Naši su kroz vatru oteli nekoliko takvih paketa koji su pali na »ničiji« teren. U Konjicu se vodila oštra borba čitav dan.

26. februar 1943. — U zoru smo se, po naređenju, povukli i sklonili u jedan jarak iza položaja. Nijesmo imali dobru preglednost terena za dejstvo. U gradu je stalno ključalo, a »štuke«

su čitav dan bombardovale. Padom mraka posjeli smo isti položaj koji smo i sinoć držali. Dok smo Nijemce pritjesnili u gradu, jedna jača grupa četnika napala nas je s leđa, pa je 3. bataljon morao da interveniše.

27. februar 1943. — Oko 4 časa izjutra stiglo nam je naređenje da se povučemo iz Konjica. Saznali smo da je naš bataljon imao mnogo gubitaka. Naročito je stradala 2. četa koja je vodila ulične borbe. Poginulo je 9, a ranjeno oko 20 drugova. Najviše su stradali od bombardovanja. Nijemci su signalnim raketama navodili avione da gađaju baš one kuće u kojima su bili borci 2. čete. Većina poginulih ostala je u ruševinama. Iz našeg bataljona do tada je u akcijama u dolini Neretve izbačeno iz stroja oko 50 boraca i rukovodilaca.

Konjic nijesmo zauzeli. Došlo nam je naređenje da se povučemo, iako to nijesmo očekivali. Razlozi nam nijesu bili poznati. Kolona bataljona išla je do sela Ribića, gdje se odmorila i noćila.

Iz »Borbe« smo saznavali o dosadašnjim uspjesima naših jedinica u dolini Neretve, a zarobljeni četnici su nam rekli neke detalje o stanju u Crnoj Gori.

28. februar 1943. — Dok smo se odmarali u selu Ribići, avioni su kružili, ali nas nijesu otkrili. Na partijskom sastanku smo se osvrnuli na političku situaciju u Jugoslaviji i na ofanzivu Crvene armije na istočnom frontu, a zatim smo analizirali stanje u mitraljeskom vodu i propuste nekih članova Partije.

Prisustvovao sam sastanku aktiva Skoja u 1. četi, koji broji 18 članova. Odlučeno je da se 5 omladinaca primi za članove Skoja.

Oko 23 časa krenuli smo u pravcu Rame. Žurili smo. Noćni marš bio je jako naporan. Ljudi su ionako bili premoreni od viščasovnih borbi na Konjicu, od nespavanja i neuredne ishrane. Kod jednog mosta na Neretvi sačekalo nas je nekoliko kamiona. Ukrkali smo se u njih i u toku vožnje saznali da je Centralna bolnica u opasnosti.

1. mart 1943. — U dolini Rame i preko Prozora dovezli smo se do jednog sela (13 kilometara od Prozora prema Duvnu). Konjevoci su pojahali konje i uputili se za nama. Na položaju prema Gornjem Vakufu vode borbu krajiške jedinice. One su

već zaustavile nadiranje Nijemaca. Kad smo se popeli na brdo iznad Prozora, mitraljesci su ostali da sačekaju svoje konje, a zatim su se priključili bataljonu. Avioni su bombardovali Prozor.

Bližio se kraj dana kada smo izašli na neke visove u pravcu Gornjeg Vakufa. Dijelovi bataljona odmah su posjeli položaje. Jedna naša »breda« i jedan »maksim« iznijeti su takođe na položaj. Po vrhovima planine već je pao snijeg. Nalazimo se na oko 2.000 metara nadmorske visine.

2. mart 1943. — Drugo mitraljesko odjeljenje danas je ostalo kod bataljonske komore, a na položaju se vodila borba. Čuli smo da su dvije čete Nijemaca opkoljene i da je naročito žestoku borbu s njima vodio naš 2. bataljon. Iz njega je izbačeno iz stroja preko 30 drugova. Komanda 3. čete tog bataljona potpuno je stradala. Naša 1. četa doprla je kroz neprijateljski položaj čak do iznad Voljica. Iz našeg bataljona do sada imamo samo 1 ranjenog.

3. mart 1943. — Vedro je i grije sunce, ali zbog velike visine nama je hladno. Nadlijetali su nas avioni i bacali zapaljive bombe. »Štuke« su zatim bacale razorne bombe sa uobičajenim mitraljiranjem i zavijanjem sirena. Na položaju našeg bataljona nema jačeg okršaja. Saznajemo detalje o borbama 2. bataljona na Vilića gumnu.

4. mart 1943. — Dijelovi bataljona koji su posjeli položaje ispred mitraljeza, zaustavili su se na jednoj kosi, gdje su juče bili Nijemci. Posmatramo ih kako užurbano odstupaju dolinom Vrbasa. Naš 3. bataljon je uz teške gubitke odbio sve juriše Nijemaca. Imao je više od 10 mrtvih i oko 30 ranjenih. »Štuke« nas stalno bombarduju. Nije im teško da nas otkriju po ovom snijegu.

Naš bataljon je pod zaštitom minobacačke i mitraljeske vatre uspio da protjera Nijemce sa jednog položaja i to bez žrtava. Zaplijenili smo svega 1 mašinsku pušku i nešto malo opreme; 1. četa je padom mraka napala i protjerala Nijemce sa nekih položaja. Jedinice desno i lijevo od nas takođe potiskuju Nijemce. Snage neprijatelja sa kojima smo u kontaktu, izgleda da su samo zaštitni dijelovi njemačke glavnine. Rijetko smo na položaju nalazili mrtvog njemačkog vojnika, ali po svje-

žim krvavim tragovima zaključujemo da su odveli jedan broj poginulih. Natjerali smo ipak njihovu SS diviziju na povlačenje. Iako smo kao brigada pretrpjeli znatne gubitke, ovaj uspjeh nas je još više ohrabrio.

Čitavu noć proveli smo na položaju, u »mrtvom uglu«, zbog artiljerije koja nas je stalno tukla od pravca Vakufa.

5. mart 1943. — Pošli smo za Nijemcima u pravcu Gornjeg Vakufa. Oni odstupaju ka Bugojnu. U Vakufu su ostavili samo zaštitne dijelove, a naše jedinice su već izbile oko grada. Kretali smo se jedno vrijeme otvorenim terenom, pa su nas primijetili i počeli da tuku artiljerijom. Prošli smo ipak bez žrtava. »Štuke« su se okomile na dijelove naših snaga s druge strane Vrbasa koje im ugrožavaju bok i pozadinu.

Spustili smo se na nove položaje gdje su nas smijenili dijelovi 5. bataljona naše i jedan bataljon krajiške brigade. Mi smo se vratili malo unazad i zanoćili u jednom potpuno napuštenom selu.

6. mart 1943. — Stiglo je naređenje da se hitno vratimo u Prozor. Na osnovu toga zaključujemo da nije promijenjen prvobitni pravac kretanja glavnine naših snaga. Vrijeme je oblačno i nema aviona. Nekoliko sati odmorili smo se pri vrhu planine, a onda smo produžili ka Prozoru. Počeo je da pada snijeg, a mi smo, pospani i umorni, išli čitavu noć niz dolinu Rame.

7. mart 1943. — Svitanje nas je zateklo u pokretu. Prolazimo pored jedne artiljerijske, a zatim i druge kolone niz čitavu dolinu Rame. Zadržali smo se do mraka u jednom selu iznad Jablanice, dajući bočno osiguranje zbog četnika. Čuli smo za borbu 2. dalmatinske brigade sa četnicima i njen uspjeh prilikom forsiranja Neretve kod Jablanice.

8. mart 1943. — Poslije ponoći produžili smo niz Ramu i sreli se sa dijelovima 1. proleterske brigade koja je takođe marševala ka Jablanici. Neretvu prelazimo preko improvizovanog drvenog mosta, podignutog uz čeličnu konstrukciju porušenog željeznog. Na samom prelazu, s jedne i druge strane rijeke, nagomilala se vojska, komore raznih jedinica i bolnica. Sve je u pokretu.

Stigli smo oko 10 časova u selo Dobre Gošće. Avijacija nas ne ostavlja na miru iako je povremeno oblačno. Stalno bombarduju Jablanicu i okolinu, gdje god primijete grupu ljudi. Pred mrak polazimo u pravcu katuna Udbari, na planini Prenj. Put je ojačan. Kretali smo se uskom stazom i naša i 2. proleterska brigada. Po zaleđenom dijelu puta konji su posrtali; nekoliko njih se sa tovarom survalo u provaliju. Plijen na koji smo naišli u Jablanici opteretio je komore naših jedinica.

Artiljerija iz Konjica tuče stalno padine Prenja kuda mi prolazimo. Iznad samog Konjica se po neprijateljskim položajima vide zapaljene vatre. Naš bataljon je prošao blizu njihovih položaja, dok su mitraljesci išli drugom stazom, zajedno sa komorom ostalih bataljona.

9. mart 1943. — Prelazimo preko sniježnih vrhova i zaravni Prenja. Oko 10 časova mitraljesci su stigli kolonu bataljona. Avioni su nas bombardovali i ubili nekoliko konja iz komore. Čitali smo pohvalu koju je naša brigada dobila od druga Tita za borbe na Vilića gumnu, gdje se ističe hrabrost 2. bataljona i njenog komandanta Nika Strugara.

U sumraku smo počeli da se spuštamo u pravcu Čosića, sela u dolini jedne riječice. Dugo smo išli niz strme padine; konji su se teško kretali. Tu smo se odmorili od 23 časa pa do 6 izjutra.

10. mart 1943. — Penjemo se ka vrhu Ljube. Ove položaje juče su držali četnici. Bataljon maršuje jednom, a mitraljesci i komora drugom stazom. Odmorili smo se tek pri samom vrhu. Oblačno je, a avioni nas opet ne ostavljaju na miru. Ovog puta su bacali letke u kojima nas pozivaju na predaju. Kažu da se nalazimo u bezizlaznoj situaciji.

Pored nas su čitav dan prolazile komore naše i 2. proleterske brigade. Uveče smo ostali na istom položaju, ali od hladnoće nijesmo mogli oka da sklopimo.

11. mart 1943. — Od bombardovanja nijesmo imali žrtava. Nema »štuka«, izgleda da su angažovane na drugim frontovima. Prvo mitraljesko odjeljenje se prepucavalo sa četnicima. U bataljon su došla 3 mladića koji su bili do juče sa četnicima. Izjavili su da će dobrovoljno ostati s nama. Pričaju nam da u četničkim redovima vlada slab moral i da masovno bježe svojim kućama.

Uveče smo, sa 2. i 3. bataljonom naše brigade, protjerali četnike u Konjic. Od topovske granate koja je pogodila grupu naših boraca poginuli su iz 3. čete: komesar čete Dragica Klisić, zatim Đilica Crnčević, Desanka Sekulić, dvojica Dalmatinaca i jedan Bosanac. Od iste granate ranjeno je još 5 drugova.

Hrana nam je slaba. Ponešto kuvamo, dobijamo svega jedanput dnevno.

12. mart 1943. — Rano smo pošli u pravcu sela Gornja Bijela. Pred nama je bolnica 2. proleTERSke divizije, zbog čega se krećemo vrlo sporo. Gotovo čitavim putem tukla nas je artiljerija iz Konjica. Bili smo na domaku njihovih mitraljeza. Kretali smo se na velikom odstojanju, što je takođe usporavalo naše marševanje.

Razmjestili smo se u jednom kamenjaru pored samog sela. Brzo su naišli avioni, prvo izviđači, a za njima i bombarderi i počeli da nas tuku. Jedna bomba je pala u neposrednoj blizini Mila Vojvodića i mene; ostali smo živi jer nije ni eksplodirala. Ranili su nam nekoliko drugova.

13. mart 1943. — Zadržali smo se u Gornjoj Bijeloj ali smo se povukli iz sela pod jedno brdo zbog avijacije. Italijanski bombarderi su nas čitav dan zasipali bombama i ranili nam nekoliko drugova. Dijelovi bataljona drže položaje prema Konjicu. U selu je jedan bataljon 1. proleTERSke brigade. Uveče smo večerali i odmah produžili u pravcu Borka. Odmorili smo se malo na Jezerima.

14. mart 1943. — Pri vrhu brda smo se zadržali čitav dan. Poslije podne održali smo sastanak bataljonskog biroa Partije, kome su prisustvovali Risto Lekić i Stana Tomašević, članovi Politodjela naše brigade. Poslije izvještaja sekretara ćelije 1. čete, analizirali smo uzroke nezdravih odnosa dvojice komunista u toj četi. Složili smo se da primimo u Partiju dvojicu iz 2, dvojicu iz 3. čete i jednog druga iz mitraljeskog voda. Po izvještaju Skoja, koji nam je podnio, nije bilo mnogo diskusije. Lekić nam je govorio o toku ove ofanzive, kakav odnos treba da imamo prema zarobljenicima i o formama političkog rada u jedinici. Saopštio nam je da se ukidaju partijske ćelije koje su bile formirane po vodovima; ostaju samo u okviru četa i samostalnih vodova. Predveče smo se prebacili do obližnjih kuća i zanoćili u selu.

15. mart 1943. — Još prije zore dobili smo naređenje za pokret, ali smo se ubrzo zaustavili iznad kotline. Zbog guste magle avioni nas čitav dan nijesu mogli da pronađu. Ovaj zastoj smo iskoristili da održimo sastanak aktiva Skoja u 2. četi. Padom mraka krenuli smo dalje i ubrzo stigli u Glavatičevo. Tu smo se zadržali kraće vrijeme kod osnovne škole, a onda smo produžili dalje. Poslije pola sata stigli smo u jedno selo i tu zanoćili po kućama. Jedna četnička patrola srela se sa našom patrolom pored same rijeke, ali su se četnici odmah povukli.

16. mart 1943. — Izašli smo na položaje; 1. četa je posjela jednu kosu koju su juče držali četnici i sa koje su pobjegli bez borbe. Prebacivali smo se i mi kod čete sa jednim mitraljezom i ostali tu do mraka, a naveče smo se povukli u sastav bataljona. Iz radio-vijesti saznajemo za uspjehe Rusa na istočnom frontu i o borbama u Jugoslaviji.

17. mart 1943. — Poslije napornog noćnog marša posjeli smo položaje koje su držali četnici. Odstupili su bez borbe. Zadržali smo 3 četnika, rodom su iz Plješivaca kod Danilov-Grada. Sva trojica su ljudi pedesetih godina; zadržali smo ih na njihovu molbu u bataljonu.

18. mart 1943. — Odmaramo se u jednom kamenjaru pored samih kuća. Vrijeme je lijepo, a na položajima se čuje rijetko prepucavanje. Oko 2 časa poslije podne pošao sam u štab brigade, gdje me je bio pozvao Jurica Ribar da mu podnesem izvještaj o radu Skoja. U putu sam sreo Vljaka Duranovića koji mi je prenio neke zaključke o radu Skoja. Vratio sam se u selo Kljune kod bataljona.

19. mart 1943. — Odmarali smo se u istom mjestu. Nešto poslije 12 časova osmatrač je javio da se neprijatelj u nekoliko kolona približava selu. Latili smo se oružja i brzo posjeli položaje. Neprijatelj je naročito jak pritisak vršio na naše desno krilo gdje smo imali slabije snage. Počeli smo da se izvlačimo i u toku borbe rokiramo prema grebenu, ali neprijatelj (četnici i Italijani) nas je nekoliko puta preticao i prije nas stizao na položaje koje smo htjeli da posjednemo. Ipak smo uspjeli da "a jedan brežuljak postavimo teški mitraljez. Neprijatelj je

ovog puta bio vrlo drzak. Borili smo se prsa u prsa. Teški mitraljez je dobro došao sa čuke. Četnici i Italijani su malo usporili juriše.

Desno od nas, na položajima 3. bataljona neprijatelj je bio zaustavljen. Kao nišandžija na mitraljezu, dok sam se okrenuo da uzmem puni šaržer od svog pomoćnika, jedno puščano zrno pogodilo me u obraz. Sa još nekoliko ranjenika pošao sam u bolnicu 5. brigade. Stevo Lopičić je ranjen u vrat, Stevo Sjekloća u ruku, a Jovc Stojanović u nogu. Blažo Mijač je teško ranjen u obje noge, a jedno zrno mu je prošlo i kroz grudi; ubrzo je podlegao ranama. Kićo Bajramović je bio smrtno ranjen u glavu. Umro je na putu u bolnicu. U današnjoj borbi poginulo je još 7—8 drugova, među kojima Božo Marković i Vaso Vukčević.

20. mart 1943. — Dobili smo izvještaj da su naši potisli neprijatelja ka Nevesinju. Čitav dan smo slušali borbu, a avijacija je bombardovala okolna sela.

21. mart 1943. — Zbog bombardovanja sklonili smo se van sela, ispod jednog brda. Borba se danas čula manje nego juče. Drugarice u sanitetu 5. brigade jako su pažljive prema nama. Došao je ranjen i Špadijer. Priča nam da su juče poginuli još Nikola Vukosavljević i kurir 1. čete Ivo.

22. mart 1943. — Sa Stevom Sjekloćom pošao sam u jedinicu. U putu smo naišli na komoru našeg bataljona i priključili joj se. Oko 3 časa poslije podne produžili smo prema Gornjoj Bijeloj i tamo stigli oko 9 naveče.

23. mart 1943. — Rano izjutra dobili smo naređenje za pokret u pravcu Kifinog Sela. Tu su stigli i ostali bataljoni naše brigade. Sinoć je oslobođeno Nevesinje i u njemu je nađen veliki plijen. Odmaramo se pored sela. Rane mi se smiruju i osjećam se bolje.

24. mart 1943. — Odmaramo se u Kifinom Selu. Vrijeme je lijepo. Održali smo sastanak bataljonskog biroa Partije, a zatim sastanak bataljonskog komiteta Skoja. Poslije podne u prisustvu Jurice Ribara i Stane Tomašević smo održali i sastanak brigadnog rukovodstva Skoja u selu Batkovićima, gdje se

nalazio štab brigade. Sastanak je imao dnevni red: 1. izvještaj o radu po bataljonima; 2. naredni zadaci i 3. pokretanje brigadnog lista.

25. mart 1943. — Ujutro sam se vratio u Kifino Selo, gdje se još nalazi naš bataljon. Iz Nevesinja je u pravcu Mostara, umaklo dosta četnika i njihovih simpatizera, a neki su odveli sobom i porodice.

Avioni kruže iznad samih naših logora i mitraljiraju ili bombarduju gdje primjete pokret makar i jednog čovjeka. Juče su teško ranili komandanta 3. divizije Pera Četkovića.

26. mart 1943. — Bataljon je oko ponoći krenuo u pravcu Nevesinja. U pokretu su i ostali bataljoni koji se nalaze na ovom terenu. Trebalo je obuhvatnim napadom d[^] opkolimo i uništimo neprijateljske snage koje su se kretale od Mostara ka Nevesinju. Nijesmo u tome uspjeli i neprijatelj se probio u Nevesinje. Avijacija nas je bombardovala.

27. mart 1943. — Bataljon se vratio u isti logor oko 3 časa izjutra. Borcima je, poslije noćnog napora, dobro došao topli jutarnji obrok.

Neprijatelj u toku dana nije preduzimao nikakav ispad. Odmaramo se u kamenjaru pored sela. Avioni su nas mitraljirali, ali nismo imali gubitaka.

28. mart 1943. — Na političkoj konferenciji mitraljeskog voda diskutovali smo o povratku naših jedinica u Hercegovinu i Crnu Goru, zatim o disciplini u vodu i odnosima prema rukovodiocima. Oštro smo kritikovali nepravilan odnos nekih boraca prema vodniku i političkom delegatu.

Bataljon je u toku noći pošao (sa ostalim jedinicama naše brigade i nekim jedinicama 3. divizije) ponovo u napad, u namjeri da protjera neprijatelja iz Nevesinja. Oko 11 časova uveče u logoru je nastala uzbuna. Neka četnička banda napala je osoblje koje je bilo pri kuhinji 3. čete. Naši su se dobro snašli, otvorili vatru na četnike i protjerali ih. U isto vrijeme otpočela je borba za Nevesinje. Često su praštale ručne bombe, a borba za grad vođena je do pred samu zoru.

29. mart 1943. — Saznali smo da su naši oslobodili Nevesinje i da je neprijatelj odbačen u pravcu Mostara. Iz bataljona smo imali tri ranjena. Sve do naveče bataljon je ostao na položajima.

30. mart 1943. — Poslije kraćeg zadržavanja u logoru, komora je pošla u Batkoviće, gdje se nalazi i bataljon. Tu se nijesmo mnogo zadržali, jer smo predveče krenuli ponovo u pravcu Kifinog Sela. Oko puta nailazimo često na leševe konja i volova koji su stradali od avionskih mitraljeza.

31. mart 1943. — Do 3 časa poslije podne odmarali smo se u logoru, a onda smo pošli u pravcu Slivlja, sela koje se nalazi iznad same rijeke Gacke. Tu smo se zadržali i odmorili nekoliko časova, a onda smo produžili dalje . . .

Jovo MIHALJEVIĆ

